

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ (КРИМІНАЛІСТИЧНА ГАБІТОЛОГІЯ)

14.1. Історія становлення та розвитку криміналістичної габітології

Історичні витоки ідентифікації особи за ознаками зовнішності (габітології¹) своїм корінням ідуть у глибоку давнину. Ознаки зовнішності людини здавна застосовувалися для пошуку й затримання злочинців. У давнину й середньовіччі для встановлення та затримання осіб, які вчинили злочини, використовували різні методи створення штучних особливих прикмет через нанесення на тіло різноманітних міток, рубців і таврувань.

З метою встановлення злочинців використовувалися таврування, зокрема, розпеченим металом на шкірі людини випалювалися певні знаки (клейма). Клеймування наносилося на частини тіла, обличчя, які не закривали одяг, зокрема лоб, щоки, руки. Бунтівників, злодіїв, убивць таврували знаками, що являли собою прямокутник із розміщеними в ньому літерами: «Б» – бунтівник, «В» – крадій, «У» – убивця, «Л» – брехун тощо. Іноді клеймували словами «ВОР», «КАТ» та однією буквою на чолі. Застосовувалися також і калічення – відрубувалися руки, пальці, відрізалися вуха, виривалися ніздрі тощо. У XIX ст. в цивілізованих країнах була скасована практика таврування злочинців та інші способи створення штучних особливих прикмет.

Ще одним найдавнішим способом отримання інформації для ідентифікації людини був спосіб опису його зовнішності. Так, в історичних джерелах, записаних на єгипетських папірусах, зустрічаються дані про

¹ Габітологія – від лат. *habitus* – зовнішній вигляд людини, його конституція, тіло будова, грец. «λόγος» – учення, що означає наука про зовнішній вигляд людини.

використання спеціалізованого опису ознак зовнішності людини за методом, що мав назву «Кулай-Пулай». Цей метод застосовувався в Стародавньому Єгипті ще за 300 років до н. е. Опис складався з двох видів: докладний (Кулай) і короткий (Пулай). Докладний містив такі дані: ім'я, вік, зріст, фігура, колір шкіри, очей, волосся, форма обличчя, носа й вуха, розміри окремих частин обличчя, особливі прикмети: родимки, бородавки, шрами, плями на обличчі та тілі. У короткому описі позначалися лише вік та особливі прикмети.

Аналіз звичаїв Київської Русі IX–XI ст. дає змогу стверджувати про використання ознак зовнішності злочинців під час розслідування в той час, коли злочинців карали через відрубування різних органів. Калічення передбачало відрізання пальців рук у кишенькового злодія, руки – у хулігана, язика – у наклепника; клеймування – випалювання на тілі людини певних знаків. Знання про клейма й конкретні калічення допомагало встановити наявність «судимості» у підозрюваного, визначити вид злочину, деякі інші характеристики особи¹.

Такі описи й клеймування в сьогодинішньому уявленні являють собою примітивні словесні портрети, у яких головна ідея та увага звертається на особливі прикмети людини. Звичайно, вони є дуже приблизними, не мають системи, а лише емпіричний характер.

Певною спробою систематичного використання даних про зовнішній вигляд людини, особливості її ходи, міміки, мови, жестикуляції стала діяльність легендарного шефа французької кримінальної поліції *Ежена Франсуа Відок* (23.07.1775–11.05.1857) у першій половині XIX ст. Е. Відок мав феноменальну зорову пам'ять на зовнішність злочинців і прагнув розвинути цю якість у своїх підлеглих. Поширення отримали так звані «паради злочинців», які проводилися у Франції за його ініціативи. Крім цього, поліцейські інспектори мали відвідувати в'язниці, де на тюремному дворі навколо них водили в'язнів, щоб тренувати пам'ять на обличчя².

Розвиток науково-технічного прогресу вплинув на появу перших технічних засобів і прийомів використання ознак зовнішності особи

¹ Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 21–22.

² Vidocq F. Mémoires de Vidocq, chef de la police de Appac, Sûreté. Tome 1–4. Paris : Tenon, Libraire-Éditeur, 1827–1829. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10407102/f2.item>.

для пошуку злочинців і поступово привів до створення спеціальних реєстраційних і прикметно-описових систем. У 1829 р. в Парижі був заснований Кабінет судової ідентифікації, у якому заповнювалися та зосереджувалися реєстраційні картки, які призначалися для встановлення особи злочинця і з'ясування його судимостей. На кожного злодія заводили картку, де значились його ім'я, кількість судимостей, опис зовнішності. Картки розкладалися за десятиліттями і за абеткою (за прізвищами зареєстрованих осіб)¹.

Винайдення фотографії дало новий поштовх розвитку фіксації ознак осіб. У 40-х роках XIX ст. почали фотографувати злочинців і доповнювати реєстраційні картки знімками. Поступово такий архів, започаткований Е. Відомом, розширювався і наприкінці 70-х років XIX ст. він уже вміщував близько 5 млн карток та десятки тисяч фото-знімків.

Перші відомості про використання фотографії з метою кримінальної реєстрації, а саме про фотографування арештантів перед їх визволенням із бельгійської в'язниці Форест, датують 1843–1844 рр. Уже в 1854 р. швейцарській судовій владі вдалося розшукати за фотознімком злочинця, що втік і переховувався. Зазначені способи не могли бути ефективними й надійними через відсутність правил складання словесних описів і методики фотографування з метою ідентифікації за фотознімками².

Історичні витоки й початок наукового розроблення ідентифікації людини за ознаками зовнішності пов'язані із діяльністю чиновника паризької поліції *Альфонсом Бертільйоном* (рис. 112) (24.04.1853–13.01.1914)³. У 80-х роках XIX ст. він розробив метод «антропометричної ідентифікації», який став загальновідомим як *антропометричний метод* опису зовнішності злочинців із метою їхньої реєстрації і подальшої ідентифікації.

¹ Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навч.-метод. посіб. Одеса : Юридика, 2022. С. 19.

² Криміналістика : підруч. для студентів ВНЗ / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець. 2-ге вид. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2017. С. 99–100.

³ Шепітько В. Ю. Бертільйон Альфонс. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 46–48.

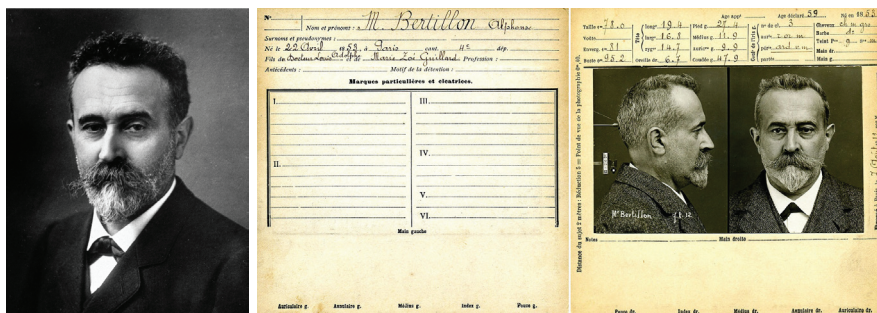

Рис. 112. Альфонс Бертільйон (фото з відкритих джерел)

Сутність методу полягала в обмірюванні різних частин тіла злочинців на основі певної системи із занесенням результатів вимірювання в реєстраційну карту спеціальної форми. В основу методу покладена теорія бельгійського статистика А. Кетле, який довів, що немає двох однакових за всіма їх фізичними показниками людей, розміри частин тіла яких збігаються, і що довжина кісток людини практично не змінюється з певного віку. Спираючись на дані антропометрії, статистики А. Кетле, А. Бертільйон запропонував проводити 11 вимірювань тіла (зріст, висота сидячи, довжина й ширина голови, правого вуха, лівої ступні тощо) і їх результати заносити в спеціальну реєстраційну картку. Комплекс результатів вимірювань у той час став дієвим засобом ідентифікації особи.

Поряд з антропометричним методом, доповнюючи його, А. Бертільйон розробив і запропонував метод, який отримав назву «сигналітична фотозйомка» (до цього використовували прийоми «художньої» фотографії). Фотозйомка здійснювалася за допомогою метричного фотоапарата Бертільйона. Для того щоб витримувалося необхідне за цими правилами положення голови й тіла людини, фотографований сидів на спеціальний стілець, який змушував його зберігати певну позу під час зйомки. Людина фотографувалась у масштабі 1/7 натуральної величини й на весь зріст в 1/20 натуральної величини, у трьох видах: у профіль, у фас і три чверті. Виявилося можливим проводити вимірювання за фотографіями, зробленими з дотриманням спеціальних правил. Такі способи та правила фотозйомки отримали назву *метод сигналітичної та метричної фотозйомки*.

Поряд із цими методами як доповнення до них А. Бертільйон наприкінці XIX ст. запропонував систему опису ознак зовнішності, названу ним *словесний портрет*. Сутністю цієї системи був точний опис за допомогою спеціального словника форм зовнішніх органів людського тіла, ознак і зовнішності. При затриманні людини поліцією складався його опис, який потім порівнювався зі словесними портретами раніше зареєстрованих злочинців. Якщо однойменні ознаки збігалися, проводилася додаткова ідентифікація антропометрії. Він запропонував терміни для позначення форми й розмірів рис зовнішності, які мали описуватися при спостереженні людини у профіль та анфас. Чим більше градацій ознак зовнішності вдавалось описати, тим повніше виявлявся словесний портрет. У 1893 р. він видав книгу «Антропометрична ідентифікація. Інструкція з опису прикмет»¹, у якій дав креслення та схеми всіх необхідних інструментів, а також малюнки, що показували прийоми вимірювання частин тіла людини. Також було надано правила опису особливих прикмет на голові та тілі людини.

Методи, які були розроблені й запропоновані А. Бертільйоном, стали загальновідомими у світі й отримали назву «бертільйонаж», під ними слід розуміти методику антропологічної ідентифікації злочинців, яка охоплює антропометричне дослідження, метод словесного портрета (опис за певними правилами найстійкіших ознак зовнішності людини за допомогою спеціальної термінології), а також сигналітичну й метричну фотозйомки.

У 1882 р. антропометричний метод у порядку експерименту був запроваджений у поліцейській префектурі Парижа, а в 1888 р. санкціонований урядом Франції для всієї країни. Антропометричну систему реєстрації було запроваджено не тільки у Франції, але й в інших країнах, у тому числі й у Російській імперії, в Україні (1890), Німеччині (1895), Португалії (1900), Данії (1900) та ін.

На території України перша антропометрична станція була відкрита в лютому 1892 р. при Одеському тюремному замку. Вона заклала початок розвитку в Україні наукових установ кримінальної реєстрації та ототожнення особи. При цьому обмір ув'язнених здійснювали

¹ Bertillon A. Identification anthropométrique, instructions signalétiques. Melun : Imprimerie administrative, 1893. 272 p. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Identification_anthropométrique,_instructions_signalétiques.

наглядачі в'язниці, а фотографувати для антропометричних карток запрошували члена міського фотографічного товариства Маргуліса¹.

У Харкові в 1895 р. приват-доцент судової медицини Харківського університету доктор медицини *Емілій Федорович Беллін* (15.02.1852–04.05.1902) (рис. 113) першим на території Російської імперії, в Україні почав викладати антропометрію для студентів-медиків і юристів². У своїх публічних лекціях і наукових публікаціях «Антропометричний метод визначення тотожності» (1892)³, «Антропология та значення її для науки права» (1895), «Антропология та антропометрия в додатку до цілей правосуддя» (1905) він досліджував і висвітлював поняття, наукові засади, значення застосування антропометрії у слідчій і судовій практиках, звертаючи увагу на її можливості і перспективи⁴.

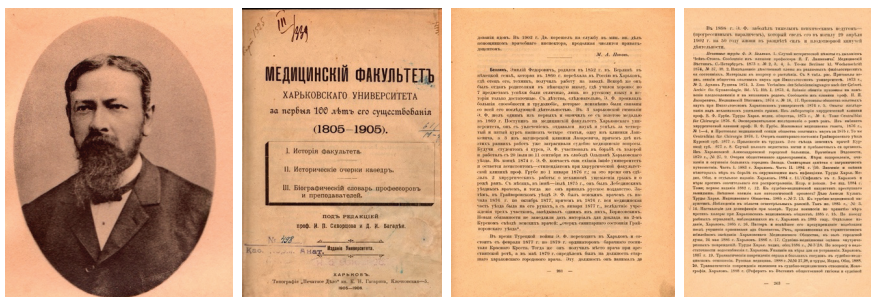

Рис. 113. Емілій Федорович Беллін (15.02.1852–04.05.1902)

У поліцейських установах України перший антропометричний кабінет почав працювати 1 квітня 1902 р. в м. Києві завдяки зусиллям завідувача розшукової частини міської поліції *Георгія Михайловича Рудого* (1863–1918) (рис. 114). У 1901 р. (жовтень – листопад) він побував у службовому відрядженні в Лондоні та Парижі, де ознайомився з організацією і діяльністю їх кримінальної поліції. Після повернення

¹ Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : навч. посіб. : у 2 кн. Кн. 1. Документи і матеріали. Київ : Ніка Нова, 2011. С. 103.

² Беллін Емілій Федорович. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-878750>.

³ Беллін Э. Ф. Антропология и антропометрия в приложении к целям правосудия. Харьков, 1905. 36 с.

⁴ Чисніков В. М. Криміналістична наукова думка в Україні: судові медики (серед XIX – поч. XX ст.). *Наука і правоохорона*. 2010. № 2. С. 171.

у квітні 1902 р. створив при Київській розшуковій частині антропометричний, фотографічний і довідковий відділи, запровадив карткову систему нагляду за злочинним елементом, «дугову» систему розшуку злочинців. Тільки за перший рік роботи кабінету антропометричної реєстрації зазнали 1787 затриманих осіб: 1563 чоловіки та 224 жінки¹.

Рис. 114. Георгій Михайлович Рудий (1863–1918) і слідча валіза, створена ним після повернення з відрядження з Дрездена (1903 р.), яку вперше в Україні почали використовувати чини сисної поліції для огляду місця події (фото з відкритих джерел)

У 1902 р. антропометричний кабінет при міській поліції був відкритий у Львові, який був на той час у складі Австро-Угорської імперії. Поліцейський чиновник *Антоній Курка* на той час працював у львівській поліції. Будучи активним прихильником нових методів розкриття та розслідування злочинів, А. Курка переклав з французької мови праці А. Бертільйона², а також видав словник львівського злочинського жаргону³. Він прослужив у Дирекції поліції тридцять років і видав три книги (рис. 115): «Словник злочинської мови» (1896, 1899, 1907)⁴, «Про антропометрію та опис людини за системою Бертільйона» (1896, 1899,

¹ Рудой Г. М. Отчет о деятельности сыского отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903 и 1904 гг. Киев, 1905. С. 16.

² Szatny H. Krotka historia medycyny sadowej. *Miesiecznik Wojewódzkiego Centrum Medycznego w Opolu*. 2011. Nr 3 (26). S. 2–3.

³ Винничук Ю. Кримінальний світ старого Львова: як львівські злодії шварготіли. *Україна кримінальна*. 04.11.2021. URL: <https://cripo.com.ua/gangsters/kriminalnij-svit-starogo-lvova-yak-lvivski-zlodiyi-shvargotili/>.

⁴ Słownik mowy złodziejskiej / zebrał A. Kurka. Lwów, 1896 ; Słownik mowy złodziejskiej / zebrał A. Kurka. Wyd. II. Lwów, 1899 ; Słownik mowy złodziejskiej / zebrał A. Kurka. Wyd. III. Lwów, 1907.

1907)¹ та «Історія і таємниці львівської поліції від часів австрійського поділу 1772–1918» (1930)².

Заслуга А. Курки полягала в тому, що він активно розвивав і впроваджував «бертільйонаж» в Україні. Одним із перших він звернув увагу на важливість урахування для розшуку та встановлення злочинця особливостей функціональних ознак (манера поведінки, характерні слова, звороти, вигуки, кримінальні татуювання, «зłodийський львівський жаргон» тощо). У цьому сенсі досить цікавим надбанням є його «Словник зłodийської мови», який перевидавався у м. Львові чотири рази (1896, 1899, 1902, 1907) і користувався широким попитом як у поліцейських чинів і кримінальному розшуку, так і інших, хто цікавився цими питаннями.

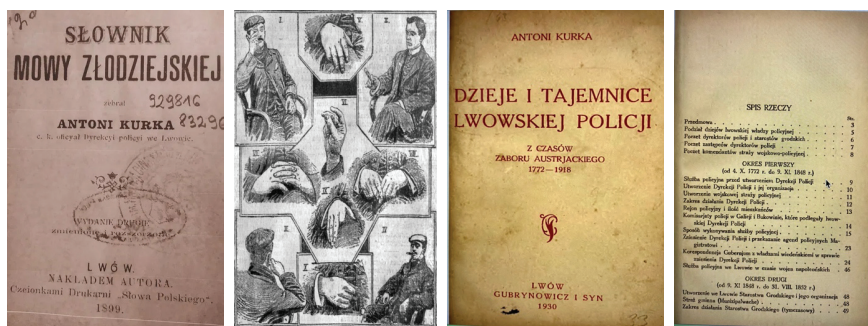

Рис. 115. Книги чиновника львівської поліції А. Курки, які він видавав з 1896 по 1930 рр.

Метод словесного портрета розвивався та вдосконалювався й іншими криміналістами. Так, професор юридичного факультету Лозанського університету (Швейцарія) *Рудольф Арчибальд Рейсс* (08.07.1875–08.08.1929) (рис. 116), учень і послідовник А. Бертільйона, у 1905 р. видав навчальний посібник «Manuel du portrait parle (Méthode Alphonse Bertillon)»³, присвячений методу словесного портрета, питанням упі-

¹ Kurka A. O antropometriji i opisie osoby według systemu Bertillona (1896, 1899, 1907). URL: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Antoni_Kurka_\(policjant\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Antoni_Kurka_(policjant)).

² Kurka A. Dzieje i tajemnice lwowskiej policji. Z czasów zaboru austriackiego 1772–1918. Lwów : Wydawca «Gubrynowicz i Syn», 1930. 88 s. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/edition/12059>.

³ Reiss R. A. Manuel du portrait parlé (Méthode Alphonse Bertillon) : A l'usage de la police avec vocabulaire français, allemand, italien et anglais par. Lausanne : Th. Sack,

знання та ототожнення особи за методом А. Бертільйона. У ньому він представив фотографічні фрагменти зображення частин обличчя і супроводжував їх схематичними малюнками окремих його елементів. Р. А. Рейсс також розробив і спеціальний цифровий код позначення ознак зовнішності за допомогою якого можна було передавати відомості зовнішності злочинця телеграфом.

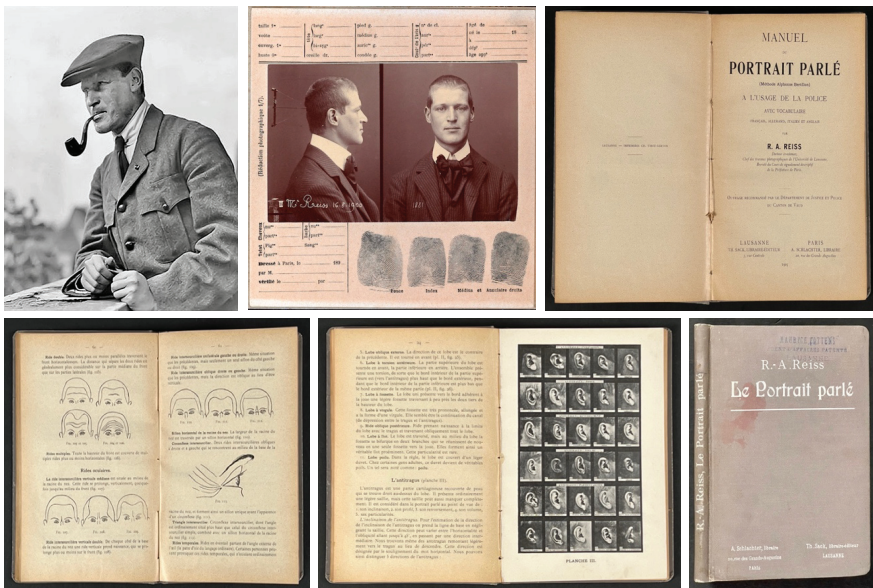

Рис. 116. Рудольф Арчибальд Рейсс (1875–1929). «Manuel du portrait parlé (Méthode Alphonse Bertillon)» (1905)

В Україні розробленням і вдосконаленням методу словесного портрета займався також професор *Микола Сергійович Бокариус* (19.03.1869–23.12.1931) (рис. 117). У 1924 р. у Харкові ним було видано «Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку і міліції при складанні словесного портрета» (рис. 118), у якому він надав детальну класифікацію і опис елементів зовнішності людини.

Відомо, що карикатури й шаржі підкреслюють в обличчі людини ту чи іншу рису (ознаку), яка є характерною для нього. Цей принцип

Librairie-Éditeur, 1905. 134 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k58220411.textImage>.

вирішив використати професор М. С. Бокаріус. Він не тільки дав систему опису голови й обличчя, але й основою альбому зробив власноручні малюнки. У них він, використовуючи допоміжні геометричні фігури й лінії, спробував уявити зображення окремих частин обличчя та загальні форми голови збоку (у профіль) і спереду (анфас). При цьому всі ілюстрації в альбомі були виконані М. С. Бокаріусом особисто. Це видання слугувало черговим поштовхом для розвитку криміналістичної габітології.

Рис. 117. Микола Сергійович Бокаріус (1869–1931)

Рис. 118. Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку і міліції при складанні словесного портрета (М. С. Бокаріус, 1924)

Відомо, що на початку XX ст. антропометрична система А. Бертільйона, якою користувалися поліцейські й тюремні установи багатьох країн світу більше тридцяти років, змушена була поступитися новій, більш надійній системі кримінальної реєстрації – дактилоскопії. Із розвитком фотографії і дактилоскопії антропометрична система втратила

своє значення як метод реєстрації злочинців. Крім цього, з часом певні недоліки та практичні труднощі у застосуванні цієї системи призвели до заміни її дактилоскопічною системою криміналістичної реєстрації¹. Водночас вона широко використовується і в наш час для розшуку та впізнавання невідомих злочинців, для їхнього викриття у вчиненні кримінальних правопорушень.

Останнім часом важливого значення набуває *судова реконструкцію обличчя особи на основі комп'ютерних, цифрових технологій і лазерного сканування*. За цією методикою здійснюють лазерне сканування черепа з орієнтирами (скелетними маркерами) на поверхні черепно-лицьового відділу скелета. За допомогою комп'ютерних програм череп стає відцифрованим. Програмне забезпечення дає змогу відображати текстури поверхні шкіри з додаванням волосся. *Криміналістичне (сигналістичне) 3D-сканування людини* являє собою процес фіксування розмірно-просторових і кольорових характеристик ознак зовнішності людини за допомогою спеціалізованого програмно-апаратного комплексу задля отримання цифрової тривимірної моделі тіла людини чи окремих елементів її зовнішності². Крім цього, для вирішення завдань з ідентифікації особи за даними 3D-моделі черепа й обличчя на основі штучного інтелекту сьогодні є досить перспективним використання *інноваційного програмного забезпечення – Skeleton ID*, розробленого компанією DVI Panacea Cooperative Research³.

¹ Біленчук П. Д., Старушкевич А. В. Антропометрія. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL: [https://vue.gov.ua/Антропометрія_\(криміналістика\)](https://vue.gov.ua/Антропометрія_(криміналістика)).

² Subsol G., Quatrehomme G. Automatic 3D facial reconstruction by feature-based registration of a reference head. *Computer-Graphic Facial Reconstruction* / eds.: J. G. Clement, M. K. Marks. Burlington, MA : Elsevier Academic Press, 2005. P. 79–102 ; Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., допов. Львів : ЛьвДУВС, 2015. С. 112–131 ; Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналістичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідо-ренка*. 2022. № 3. С. 253–262 та ін.

³ Skeleton-ID. URL: <https://skeleton-id.com/skeleton-id/> ; На базі ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України проведено навчальні семінари із застосування програмного забезпечення Skeleton-ID. *Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»* : вебсайт. 27.06.2024. URL: <https://nnceise.org.ua/blog/na-bazi-nnc-ise-im-zasl-prof-m-s-bokariusa-ministerstva-yusticiyi-ukrayini-provedeno-navchalni-seminari-iz-zastosuvannya-programnogo-zabezpechennya-skeleton-id>.

Поступово з використанням досягнень антропології, анатомії, фізіології, морфології, судової медицини й інших наук, а також з урахуванням слідчої, оперативно-розшукової, судової та експертної практик у криміналістиці сформувалося вчення про зовнішність людини – *криміналістична габітологія*.

14.2. Поняття, завдання та значення криміналістичної габітології

***Криміналістична габітологія (або габітоскопія)* – це галузь криміналістичної техніки, що становить систему наукових положень про ознаки зовнішності людини, їх матеріальні й ідеальні відображення, розробляє техніко-криміналістичні засоби й методи збирання, фіксації дослідження та використання цих ознак із метою розшуку й ідентифікації особи.**

Наукові засади криміналістичного дослідження ознак зовнішності людини становлять положення антропології, антропометрії, археології, судової медицини, анатомії, фізіології, біології, генетики, морфології людини. До них також належать положення матеріалістичної діалектики, що є методологічними передумовами ідентифікації об'єктів матеріального світу; дані окремих криміналістичних учень і теорій, передусім теорії криміналістичної ідентифікації, криміналістичного вчення про ознаки, криміналістичного вчення про фіксацію доказів, теорії криміналістичної діагностики тощо.

Предметом криміналістичної габітології є закономірності розвитку та змін ознак зовнішності людини, класифікація і використання цих ознак із метою ототожнення та розшуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Об'єктами габітології виступає сама зовнішність людини та її різноманітні відображення об'єктивного та суб'єктивного характеру (фотознімки, відеофільми, рентгенограми, посмертні маски обличчя, словесний опис, сліди пам'яті очевидця, малюнки, пластичні реконструкції обличчя, спеціально виготовлені суб'єктивні портрети – малювані, композиційні тощо).

Установлення особи за ознаками зовнішності становить окремий випадок криміналістичної ідентифікації. Тому на нього повністю по-

ширюються загальні принципи ототожнення матеріальних об'єктів за їх матеріальними або ідеальними відображеннями. Сутність ідентифікації людини за ознаками зовнішності полягає у встановленні (ототожненні) певної особи за її відображеннями в інших об'єктах, що зафіксовані на різноманітних носіях інформації.

Завданнями криміналістичної габітології є:

- вивчення закономірностей формування зовнішнього вигляду людини, знання яких дає змогу розробляти ефективні техніко-криміналістичні засоби й методи збирання, фіксації дослідження та використання цих ознак із метою ідентифікації особи;

- дослідження та вдосконалення способів опису елементів зовнішності людини, а також підвищення ефективності використання цих відомостей в ідентифікаційних, розшукових і діагностичних цілях;

- вивчення техніко-криміналістичних засобів і методів відображення зовнішніх ознак людини й можливостей використання результатів їх застосування для вирішення криміналістичних завдань у сфері розшуку, досудового розслідування та судочинства;

- розроблення вимог до техніко-криміналістичних засобів і методів збирання, дослідження та використання даних про зовнішність людини з метою розслідування кримінальних правопорушень;

- подальший розвиток криміналістичного вчення про ознаки зовнішності людини й ефективне застосування його положень на практиці тощо.

Криміналістична габітологія вивчає:

- криміналістичне поняття зовнішнього вигляду людини, систему його елементів і ознак, можливості їх використання у практиці виявлення, розкриття, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень;

- закономірності відображення ознак зовнішності людини в різних формах об'єктивного й суб'єктивного характеру і можливості їх використання в оперативно-розшуковій, слідчій, судовій і правозастосовній практиці;

- закономірності щодо збирання та використання даних про зовнішні ознаки людини, а також розроблення техніко-криміналістичних засобів, методів і технологій збирання та дослідження даних про ознаки зовнішності людини, їх вивчення та застосування на практиці;

- наукові основи ідентифікації людини за ознаками зовнішності, особливості призначення та проведення портретної експертизи, оцінки її результатів і застосування їх у судовій практиці;
- судово-експертні методи, засоби й технології ідентифікації людини за ознаками зовнішності з використанням новітніх технологій (штучного інтелекту, 3D-аналізу, біометричних технологій тощо).

Криміналістична габітологія – це галузь криміналістичної техніки, предметом якої є вивчення та використання закономірностей формування зовнішнього вигляду людини, фіксації його властивостей, елементів і їх ознак в ідеальних та матеріальних відображеннях, а також використання цих властивостей, елементів і їх ознак для ототожнення особи з метою виявлення, розкриття, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень.

В основі методики складання словесного портрета лежать положення про відносну незмінність, індивідуальність поєднання багатьох ознак, що характеризують особливості будови тіла людини, і функціональних ознак, а також їх достовірне відображення (рефлекторність). Криміналістична ідентифікація людини є можливою завдяки таким властивостям її зовнішнього вигляду: індивідуальності, відносній незмінності й рефлекторності.

Індивідуальність означає унікальність розмірів, форм і особливостей зовнішніх частин тіла. Неможливо знайти двох абсолютно однакових людей. Індивідуальність ознак зовнішності людини забезпечує можливість аналізувати її під час спостереження, зберігати образ людини в пам'яті, упізнавати її, відтворювати уявний образ в описах і рисунках. Зовнішність людини є найбільш складним об'єктом ідентифікації. Вона характеризується сукупністю ознак, які в подальшому можуть бути використані для ідентифікації особи. Зовнішність характеризують анатомічні та функціональні ознаки, прикмети одягу й інші предмети, що уможливають описати й ототожнити конкретну особу.

Відносна незмінність – ознаки елементів зовнішності протягом основного періоду життя людини залишаються без змін. У межах цього періоду (за нормальних умов) зовнішній вигляд людини не зазнає видимих змін. Найбільш стійкі ознаки – це анатомічні ознаки зовнішності, оскільки зумовлені кістково-хрящовою структурою, наприклад, овал обличчя, лінія профілю. Але протягом життя деякі ознаки зовніш-

ності піддаються віковим і патологічним змінам. Зміни зазвичай не наступають раптово, вони зумовлені постійно й безперервно діючими закономірностями розвитку людини. Останні можуть бути більш або менш значними, але в певний проміжок часу сукупність ознак зовнішності людини є індивідуальною і неповторною.

Рефлекторність – здатність зовнішнього вигляду людини достовірно відображатися на різних носіях інформації: матеріальних – фотографіях, відеозаписах, рентгенівських знімках, кісткових залишках (переважно череп), посмертних масках, та ідеальних – у свідомості очевидців, що дає змогу здійснювати опис прикмет зовнішності за методом словесного портрета.

Значення криміналістичної габітології полягає в тому, що інформацію про ознаки зовнішності особи використовують у процесі виявлення, розкриття, розслідування кримінальних правопорушень і для вирішення інших криміналістичних завдань:

- розшуку невідомих осіб, які зникли з місць нерозкритих кримінальних правопорушень, якщо є інформація про їх зовнішність;
- розшуку відомих осіб, які переховуються від слідства чи суду або втекли з місць позбавлення волі;
- розшуку безвісти зниклих осіб і встановлення осіб невпізнаних трупів, у тому числі в умовах надзвичайних ситуацій (в аваріях, катастрофах, стихійних лихах тощо);
- ідентифікації живих осіб і померлих (загиблих) громадян;
- пред'явлення для впізнання живих осіб і трупів;
- перевірки особи затриманого чи іншої особи та для перевірки документів;
- складання композиційних портретів невстановлених злочинців за показаннями потерпілих і очевидців;
- реєстрації осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, створення та ведення криміналістичних обліків, що базуються на ознаках зовнішності реєстрованих осіб;
- експертного дослідження фотознімків для ототожнення особи, проведення судової портретної експертизи;
- відновлення (реконструкції) прижиттєвого вигляду людини за кістковими залишками та/або за черепом;
- розпізнавання обличчя людини й ідентифікації особи, трупа з використанням цифрових технологій і штучного інтелекту тощо.

14.3. Ознаки зовнішності людини та їх класифікація

Поняття зовнішнього вигляду людини є ключовим у криміналістичній габітології. Зовнішній вигляд людини – це сукупність даних про людину, її зовнішні характеристики, які сприймаються зорово.

Зовнішність людини складається: із частин тіла, елементів, їх деталей та ознак. Елементи, що характеризують зовнішній вигляд людини, дають змогу скласти уявлення про будову її тіла (фігура, зріст) і окремі частини (голова, обличчя, шия, плечі, кінцівки тощо), статеву належність, вікову групу, антропологічний і конституційний тип та виокремити одну особу від іншої.

Криміналістично значущими елементами зовнішності людини є також деталі предметів одягу й носимих речей, функціональні прояви людини (голос, хода, міміка, жестикуляція, навички й уміння тощо), загальнофізичні дані (стать, вік тощо). Кожний елемент, як і будь-яка властивість, характеризується певними ознаками, які в габітології поділяють на анатомічні, функціональні й супутні.

Отже, *зовнішній вигляд людини* – це унікальна сукупність незмінних зовнішніх ознак людини, які індивідуалізують її, сприймаються візуально й можуть використовуватися для ідентифікації та розшуку особи, кримінальної ресстрації злочинців, пред'явлення для впізнання живих осіб і трупів, у судовій експертизі й інших сферах і напрямках застосування на практиці.

Зовнішній вигляд людини формується з елементів, до яких відносять анатомічні органи та їх частини, прояви певних функцій організму, одяг, речі, які знаходяться в людини. Для цих елементів і зовнішнього вигляду загалом притаманні відмінні риси, особливості, які називають *ознаками зовнішнього вигляду (зовнішності) людини*, під якими слід розуміти зовнішній прояв властивостей вигляду людини через конкретне вираження характеристик елементів зовнішності за розмірами, об'ємом, формою, кольором. Чим рідше зустрічається ознака, тим вища її ідентифікаційна значимість.

Ознаки зовнішності людини залежно від походження і зв'язку з особою поділяють на дві групи:

1) *власні*, тобто елементи й ознаки людського організму або проявів його життєдіяльності, які випливають із природи людини і є невід'ємними від її зовнішності;

2) *супутні*, до яких належать *ознаки одягу*, що перебувають у постійному користуванні особи в момент її відображення (куртка, піджак, брюки, плаття, головний убір, взуття); *різні речі*, які люди мають при собі і які сприймаються іншою особою (портфель, сумка, парасолька, годинник, запальничка, окуляри, сережки, каблучки тощо); *компенсувальні предмети*, тобто ті, які компенсують окремі фізичні недоліки людей (палиці, окуляри, милиці, слухові апарати тощо).

Власні ознаки зовнішності людини поділяють на підгрупи:

1) *загальнофізичні ознаки* – характеризують фізичний тип людини, тобто конкретні вираження статі (чоловіча, жіноча), віку (молодий, зрілий, літній), раси (європеоїд, монголоїд). Серед них можна виокремити ознаки *власне загальнофізичні* (стать, вік) і *демографічні*, що характеризують певну расу, національність, народність, етнічну групу, яка живе на певній території. Інколи цю підгрупу поєднують із анатомічною і не розглядають окремо, але вбачається, що вони передують власне анатомічним ознакам;

2) *анатомічні (анатомо-морфологічні, статичні) ознаки* – це особливості зовнішньої будови тіла й окремих його частин (зріст, загальна будова тіла, форма голови, лоба, брів, носа, губ, рота, вид і колір волосся, обличчя та інших частин тіла). Індивідуальність зовнішнього вигляду людини проявляється насамперед у неповторній сукупності форм, розмірів і особливостей частин тіла. Ці ознаки відносно сталі, особливо ознаки обличчя, тому відіграють важливу роль у процесі впізнання та ототожнення особи. При описі анатомічних ознак указують їхню форму, контури, розміри, положення, взаємне розташування, колір та інші дані;

3) *функціональні (динамічні) ознаки* – характеризують людину як живу динамічну систему, проявляючись насамперед у русі. Це особливості функцій життєдіяльності людини (загальна манера триматися, поза, хода, міміка, жестикуляція, манера поведінки, голос, характерні слова, манера розмовляти, кримінальний жаргон, побутові звички, навички злочинної професійної діяльності, спеціальні навички тощо). Вони проявляються в динаміці, сприймаються спостерігачем і запам'ятовуються та можуть мати важливе ідентифікаційне значення (наприклад, кульгавість як наслідок укороченості ноги, шепелявість, заїкання тощо).

Особливі прикмети – це особливості зовнішності, що рідко зустрічаються і різко вирізняють одну людину з-поміж інших через їх непо-

вторність і незвичність. До них належать невідповідності розміру окремих частин тіла (рук, ніг, голови, носа, вух тощо); кольорові аномалії, тілесні нарости, шрами, татуювання, викривлення хребта, горб, родимки, бородавки, особливості ходи, жестикуляції, мови, голосу тощо. Вони можуть бути *вродженими* чи *набутими* (вкорочені ноги, зрощені пальці, викривлення хребта, сліди віспи, очі різного кольору, косоокість, наявність біляма тощо). Різновидами особливих прикмет є *татуювання, пірсинг, татуаж* та ін.

Особливі прикмети можуть бути *помітними (разючими)*, тобто такими, що очевидно спостерігаються та кидаються в очі (великі вуха, низький зріст, великий рот тощо). Вони, як правило, розташовані на відкритих частинах тіла, тому з першого погляду привертають увагу незвичайністю (форма, розмір, колір). Помітні (разючі) ознаки дають змогу одразу вирізнити окрему особу з певної групи людей (великі вуха, низький зріст, великий рот тощо). Особливі прикмети й помітні (разючі) прикмети можуть бути як анатомічними, так і функціональними ознаками зовнішності¹.

Ідентифікаційна цінність ознак зовнішності є різною, вона визначається відносною стійкістю ознак і їх рідкістю. Найбільш значущими є анатомічні ознаки, що базуються на кістково-хрящовій основі голови, обличчя. Серед них особливу цінність набувають рідкісні ознаки (величезний ніс, густі й великі брови тощо). Функціональні ознаки простіше зазнають змін, проте й серед них можуть бути досить стійкі ознаки, зумовлені особливостями анатомічної будови (кульгавість, заїкуватість тощо). Супутні ознаки знаходять широке застосування в процесі розшуку злочинця «за гарячими слідами», коли в нього не має змоги змінити одяг. Чим рідше зустрічається ознака, тим вища її значимість з погляду можливостей ідентифікації особи.

14.4. Методика опису зовнішності за методом словесного портрета

Словесний портрет – це метод опису людини з метою її ідентифікації за ознаками зовнішності. Сутність методу словесного портрета

¹ Ідентифікація людини за ознаками зовнішності / В. Ю. Шепітько, І. В. Борисенко, С. А. Когут, О. М. Могильніков. Харків : Гриф, 2003. С. 13.

полягає у використанні науково обґрунтованих способів виділення та оцінки ознак зовнішності, єдності термінології, точності в описі зовнішності. Під час опису зовнішності людини головну увагу приділяють характеристичні голови, обличчя, частинам тіла, що містять найбільшу кількість різноманітних, стійких і доступних для спостереження ознак, які можна охарактеризувати за розміром, формою, ступенем вираженості й симетрії, а також за різними дрібними особливостями будови.

Головними принципами опису зовнішності людини за методом словесного портрета є повнота й системність (послідовність) опису.

Повнота полягає в докладному описі зовнішньої анатомії, функціональних ознак (наприклад, постава, хода, жестикуляція, міміка, мовлення, манера поведінки) й одягу.

Системність означає: 1) певну черговість опису окремих груп ознак зовнішності людини; 2) послідовність опису кожної групи зовнішніх ознак за правилом «від загального – до окремого», «зверху донизу». У зовнішньому вигляді людини спочатку виділяють загальнофізичні властивості, такі як стать, вік, регіональне походження, а потім статуру – тулуб і кінцівки, голову й окремі її частини; функціональні ознаки; одяг, предмети (речі), які носять люди; особливі й помітні (разючі) прикмети; 3) обов'язкове використання спеціальної термінології. Дотримання цього принципу дає змогу усунути різні значення певних термінів, зафіксованих в описах ознак, забезпечує однаковість і точність опису, запобігає помилкам; 4) опис частин голови спереду і в профіль. При описі елементів зовнішності особливу увагу приділяють голові як об'єкту, що містить найбільшу кількість різноманітних стійких ознак, доступних спостереженню в різних умовах. Для цього зовнішню анатомію голови вивчають із двох позицій: у фас, тобто спереду, і в профіль, тобто збоку (правий профіль). Однак особливі прикмети описують як у правому, так і в лівому профілях особи.

Спочатку описують анатомічні ознаки (характеризують зовнішню будову тіла людини: зріст, статуру, форму голови, риси обличчя тощо), потім функціональні (рухові, мовні й інші функції, які виявляються зовнішньо, у тому числі поведінки: хода, постава, жестикуляція, міміка, голос, звички тощо), а потім прикмети одягу, взуття та інших предметів, що носилися особою.

Анатомічні ознаки – це особливості будови тіла людини.

1. **Стать** – чоловіча, жіноча.

2. **Вік** – у разі відсутності даних вік указується приблизно (дитячий – до 12 років, підлітковий – 13–16 років, юнацький – 17–21 рік, молодий – 22–35 років, середній – 36–60 років, похилий – 61–75 років і старезний).

Регіональне походження – виділяють такі типи обличчя: європейський, монгольський, кавказький та середньоазіатський.

3. **Зріст** – високий (175 см і вище), середній (160–174 см), низький (до 160 см). Дані для жінок зменшуються на 5 см.

4. **Статура** – сухорлява, атлетична, коренаста, середньої повноти, повна, гладка.

5. Необхідно детально описати анатомічні ознаки окремих елементів в зовнішності в послідовності, зазначеній у табл. 3.

Таблиця 3

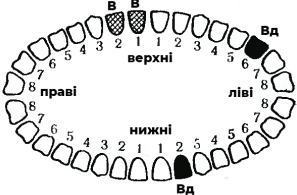
Анатомічні ознаки окремих елементів зовнішності

Елементи	Описувана ознака
Обличчя в цілому	За формою (у фас) – прямокутне, трикутне, овальне, кругле, ромбовидне, квадратне.
	За співвідношенням висоти й ширини – подовжене, середнє, широке. За повнотою – сухорляве, середньої повноти, повне.
	Риси обличчя – середні, великі, дрібні.
	Характерні риси – дефекти шкіри: плями, пігментація, ластовиння, зморшки тощо

Елементи	Описувана ознака
Волосся	<i>За довжиною, формою, густотою</i> – коротке, середньої довжини, довге, пряме, хвилясте, кучеряве, густе, рідке, середньої густоти. <i>За кольором</i> – чорне, темно-русяве, світло-русяве, біляве, руде, сиве, штучно пофарбоване. <i>За лінією росту</i> – пряме, ламане, дугоподібне. <i>За характером зачіски</i> – стрижка низька, висока, зачіс назад, праворуч, ліворуч, на чоло, проділ прямий, ліворуч, праворуч. <i>Сивина</i> – загальна, часткова (де саме). <i>Облисіння</i> – загальне, часткове (тім'яна плішивість, лобова, скроневі залисини). <i>Особливості</i> – перука, шиньйон, накладка. <i>Наявність</i> бороди, вусів, бакенбардів, їх форма, розміри, особливості й інші деталі
Чоло	<i>За висотою</i> (у профіль) – середній, високий, низький. <i>За шириною</i> (у фас) – середнє, широке, вузьке. <i>Відносно вертикалі</i> (у профіль) – вертикальне, скошене, нахилене вперед, пряме, опукле, увігнуте

Елементи	Описувана ознака
	<i>Лобові бугри</i> (у профіль) – малі, великі, середні. <i>Надбрівні дуги</i> – середні, більші, малі, короткі, довгі. <i>Особливості</i> – великі горизонтальні або вертикальні зморшки, травматичні ушкодження
Брови	<i>За контуром</i> (у фас) – прямі, дугоподібні, звивисті, ламані. <i>За положенням</i> – зближені, нормальні, далеко розставлені, горизонтальні, косовнутрішні, косонаружні. <i>За висотою</i> відносно краю очної орбіти – середні, високі, низькі. <i>За шириною</i> – середні, широкі, вузькі. <i>За густотою</i> – середні, густі, рідкі. <i>Особливості</i> – зрослі, асиметричні, рунисті, вищипані, підголені тощо
Очі	<i>За величиною</i> – середні, великі, малі. <i>За контуром щілини ока</i> – щілиноподібні, овальні, округлі, сегментовидні, трикутні, мигдалеподібні. <i>За розташуванням</i> – горизонтальні, косонаружні, косовнутрішні, опуклі, впалі. <i>За кольором</i> – чорні, темно-карі, світло-карі, блакитні, змішаного кольору, сині, сірі, зеленуваті. <i>Особливості</i> – косоокість, більмо, відсутність ока, протез, різнобарвність, наявність у райдужній оболонці плям іншого кольору або сіруватої облямівки тощо
Щоки	<i>За формою</i> – нормальні, впалі, опуклі

Елементи	Описувана ознака
Ніс	<i>За висотою</i> (у профіль) – середній, великий, малий. <i>За шириною</i> (у фас) – середній, широкий, вузький. <i>За контуром</i> (у профіль) – опуклий, увігнутий, прямий, звивистий. <i>За глибиною перенісся</i> (у профіль) – середнє, глибоке, мале. <i>За розташуванням основи носа</i> (у профіль) – горизонтальне, опущене, підняте. <i>За формою кінчика носа</i> – округлий, загострений. <i>Особливості</i> – роздвоєність спинки й кінчика носа, уроджене скривлення тощо
Рот	<i>За розміром</i> – малий, середній, великий. <i>За формою лінії змикання губ</i> – прямий, дугоподібний, хвилястий, ламаний. <i>За положенням кутів рота</i> – горизонтальні, опущені, підняті <i>Особливості</i> – запалий, косий рот тощо
Губи	<i>За загальним виступом</i> – середні, великі, виступ відсутній, западання губ, виступ верхньої губи, виступ нижньої губи. <i>За шириною</i> – середні, великі, малі, верхня ширше нижньої, нижня ширше верхньої, обидві однакові. <i>Особливості</i> – наявність заячої губи, виверненість верхньої губи, такі, що потріскалися

Елементи	Описувана ознака
Зуби	<i>За розміром</i> – середні, дрібні, великі. Відсутність зубів. <i>За кольором емалі</i> – жовті, такі, що почорніли, білі. Наявність зубних протезів, коронок, мостів, пломб. <i>Особливості</i> – рідкі зуби, криві, виступаючі
Підборіддя	<i>За висотою</i> – середнє, високе, низьке. <i>За шириною</i> – середнє, вузьке, широке. <i>За виступом</i> (у профіль) – скошене, пряме, виступаюче. <i>За контуром</i> (у фас) – закруглене, трикутне, квадратне. <i>Особливості</i> – з ямкою, роздвоєне, подвійне
Вухо	<i>За величиною</i> – середнє, велике, мале. <i>За формою</i> – кругле, овальне, трикутне, прямокутне. <i>Відстовбурченість</i> – середня, велика, мала, верхня, нижня, верхньо-нижня
Мочка	<i>За розміром</i> – середня, велика, мала. <i>За формою</i> – закруглена, трикутна, овальна, прямокутна. <i>Особливості</i> – зросла мочка, проколота, розщеплена, розірвана

Елементи	Описувана ознака
Потилиця	<i>За формою</i> (у профіль) – округла, плоска, кутаста. <i>За положенням</i> – вертикальна, скошена, виступаюча
Шия	<i>За довжиною</i> – коротка, середня, довга. <i>За товщиною</i> – середня, товста, тонка. <i>Особливості</i> – наявність кадика, зоба, скривлення

Функціональні (динамічні) ознаки: постава, хода, артикуляція, жестикуляція, міміка, голос, мова. До функціональних можуть бути віднесені й інші ознаки, зокрема улюблений вигук, манера поведінки й звички. Наприклад, манера прикурювати, тримати й курити сигарету, здороватися, покахикувати й інші стійкі звички, вироблені протягом життя.

1. *Постава (осанка)* визначається в анфас і в профіль за співвідношенням осової лінії фігури з умовними вертикаллю й горизонталлю, як: пряма, сутула й згорблена. Постанову характеризує і звичне положення рук: заховані в кишенях, лежать на стегнах, уздовж тулуба, за спиною, схрещені на грудях тощо.

2. *Хода* виражає особливості звичних рухів тіла людини при ходьбі. Описується як швидка, повільна, легка, тяжка, тверда, хитка, кульгава, клишава (косопістість), така, що підстрибує, військова. У випадку кульгавості вказується, на яку ногу і як сильно людина кульгає, чи користується палкою, костиллями тощо. Відзначається і своєрідність рухів рук при ходьбі.

3. *Голос* різниться за висотою, силою і тембром у такий спосіб: за висотою – низький, середній, високий; за силою – голосний, середній, тихий; за тембром – сопрано, дискант, тенор, альт, баритон, бас.

4. *Мова* – манера людини говорити значною мірою залежна від її психофізичного стану. При описі вказують наступні особливості мови: повільна, швидка, спокійна, збуджена, зв'язана, уривчаста, виразна, невиразна, з дефектами вимови (гаркавість, заїкуватість тощо), наявність акценту, місцевого говору тощо. Характерні риси – уживання характерних слів, зворотів, словосполучень, вигуків, національних слів.

5. *Жестикуляція* – комплекс рухів у разі вираження яких-небудь почуттів. Обумовлена зазвичай бажанням підвищити виразність мови звичними рухами голови або тулубу, потискуванням плечима при розмові тощо.

6. *Міміка* – це звичні рухи м'язів особи під впливом почуттів і думок людини. В одних людей вона може бути розвинена дуже сильно, в інших – маловиразна. Описують у такий спосіб: супить брови; морщить чоло; закушує губи; кривить рот; прищулює ока; дивиться спідлоба тощо.

7. *Артикуляція* – положення губ при проголошенні звуків. Буває: сильно виражена – особливості положення губ добре помітні; слабо виражена – особливості положення губ практично не помітні.

Особливі прикмети – це різні анатомічні або функціональні ознаки та аномалії організму людини, що рідко зустрічаються та відзначаються високою сталістю. Вони бувають уродженими й надбаними, у тому числі з волі людини (татуювання, пластичні операції). Відрізняються рідкою зустрічальністю і високою стабільністю.

До анатомічних особливих прикмет зовнішності людини належать: невідповідності розміру окремих частин тіла (рук, ніг, голови, носа тощо); кольорові аномалії, тілесні нарости, шрами, викривлення хребта, родимі плями, бородавки тощо. Функціональними особливими прикметами є: кульгавість (хромота), судорожне посмикування мускулів особи (тик), яскраві дефекти мови, заїкуватість, хрипота тощо.

До особливих прикмет належать *татуювання* – наколоті особливою фарбою візерунки на тілі. Особливі прикмети детально описують за їх розташуванням, розміром, формою, а деякі й за характером поверхні та кольору. Серед різних видів татуювань для отримання криміналістично значущої інформації про особу злочинця становить інтерес насамперед так зване *кримінальне татуювання*, яке здебільшого пов'язане з її кримінальним минулим або криміногенною орієнтацією. Наявність

в особи татуювання кримінального характеру дає змогу припустити, що така особа раніше вчиняла кримінальні правопорушення і була засуджена. Малюнок такої «наклейки», «регалки» зазвичай має своє змістове значення, аналізуючи його, можна отримати криміналістично-значущу інформацію про особу, зокрема, дату народження, рік ув'язнення, строк, статус у кримінальному середовищі тощо.

Також криміналістичне значення може мати й *побутове або художнє татуювання*, особливо якщо воно містить інформацію, зміст малюнка, який допомагає ототожнити й ідентифікувати особу, яка має таке татуювання.

Поряд із татуюваннями як особливими прикметами особливого криміналістичного значення набувають шрамування, пірсінг, татуаж. *Шрамування* – це спеціальне нанесення розрізів шкіри заданої форми й розміру, унаслідок загоювання яких утворюються рубці у вигляді малюнка або візерунка. Такі прикмети є досить рідкісними через відсутність як ментальних потреб у нанесенні таких прикмет. Порівняно зі звичними шрами, які люди отримують у побутовому житті, спеціально нанесені шрами мають індивідуалізувальні ознаки і краще запам'ятовуються свідками, потерпілими через їх разючість і специфічність.

Пірсінг на відкритих ділянках тіла є різновидом особливих прикмет. Він являє собою проколювання частин тіла голкою для встановлення в цих місцях різних предметів: сережок, «закруток», «штанг» тощо. Проколюють вуха, ніс, губи, брови, язик та інші частини тіла. У випадках наявності великої кількості проколів чи нестандартних проколів, причому в нестандартних місцях, такий пірсінг матиме значення для ідентифікації особи. Це повною мірою стосується і *татуажу*, який за певних умов є різновидом особливих прикмет і має криміналістичну значущість у виявленні, розкритті й розслідуванні кримінальних правопорушень.

Супутні ознаки людини, її одяг та інші носимі речі й предмети, які є при ній, повинні бути описані за можливості детально. Усі вони непостійні в часі й можуть бути замінені особою, однак супутні ознаки відіграють важливу роль при описі зовнішності людини за методом словесного портрета. Крім того, предмети й речі, які носить із собою людина, нерідко допомагають розшукати їх власника й ідентифікувати особу, установивши причетність до вчинення кримінального правопорушення.

14.5. Методи, засоби та джерела збирання інформації про ознаки зовнішності людини

Відображення зовнішнього вигляду людини, що використовують у практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, прийнято поділяти на суб'єктивні й об'єктивні. Суб'єктивні відображення виникають у результаті безпосереднього зорового сприйняття (спостереження) людини іншою особою. Нерідко спостереження згодом доповнюють відтворенням уявного образу, що виник, у матеріально фіксованому вигляді (опис, малюнок).

До суб'єктивних відображень відносять: уявний образ; опис; суб'єктивний портрет.

Уявний образ може використовуватися безпосередньо (при впізнанні нападника потерпілим) і опосередковано, коли його матеріалізують у вигляді суб'єктивних відображень (опису, виготовлення суб'єктивного портрета). Зустрічаються випадки, коли за описом важко відтворити зовнішній вигляд особи, що встановлюють. У такому разі доцільно виготовити суб'єктивний портрет.

Суб'єктивний портрет – це матеріалізоване зображення обличчя і фігури людини, виготовлене відповідно до уявлення очевидця про зовнішність зображуваного. Суб'єктивний портрет може бути виготовлений самим носієм уявного образу (малюнок) або за його показаннями іншими особами (слідчим, оперативними працівниками, спеціально підготовленими спеціалістами). Однак необхідно пам'ятати, що суб'єктивне відображення дає лише приблизне, схоже уявлення про зовнішність.

Зустрічаються випадки, коли людина запам'ятала зовнішність іншої людини, але не може описати її через відсутність володіння спеціальною термінологією, хоча при перегляді ілюстративного матеріалу точно вказує на ознаки, що запам'ятала. У цьому випадку доцільно буде застосувати деякі психологічні прийоми. Наприклад, при роботі з категорією очевидців, які вважають, що не можуть запам'ятати зовнішність людини, пояснюючи це відсутністю зорової пам'яті, можна запропонувати описати зовнішність присутньої в кімнаті людини й допомогти у вирішенні поставленого завдання. Така дія слідчого допо-

може зняти напружений стан очевидця, підвищити впевненість у своїх можливостях, крім того, перевірити її здатність здійснити опис зовнішності людини.

На практиці найчастіше зустрічаються чотири основні види суб'єктивних портретів: 1) мальований; 2) композиційно-мальований (складений із типізованих комплектів малюнків); 3) композиційно-фотографічний (виготовлений із фрагментів фотознімків різних осіб); 4) комплексний, або «живий». Назва останнього виду суб'єктивного портрета пов'язана з особливою методикою його виготовлення: за свідченнями очевидців гримують людину, схожу на розшукуваного, потім її фотографують.

Для виготовлення суб'єктивних портретів використовують різні технічні засоби (методи відтворення зовнішності розшукуваного за показаннями очевидців чи потерпілих):

- *рисований портрет* – виконує художник зі слів очевидців або потерпілих;

- *ідентифікаційний комплект рисунків (ІКР)* – набір штрихових малюнків елементів обличчя, призначений для виготовлення за показаннями очевидців композиційно-мальованих портретів. Складається з 1238 малюнків елементів осіб чоловіків та 727 елементів осіб жінок. Малюнки поміщені в альбоми-реєстри й дубльовані на ацетатних прозорих плівках. Плівки розміщені в спеціальному контейнері за видами елементів обличчя. Портрет складають за допомогою накладання плівок одна на одну на екрані монтажно-демонстраційного пристрою (що входить до комплекту), поєднуючи їх у будь-якому порядку й легко замінюючи. Для репродукції складеного портрета в комплекті є камера;

- *фоторобот* – комплект штрихових малюнків або фотографічних зображень частин обличчя, реалізований на основі слайдів і слайдпроектора (у 1952 р. французький криміналіст П'єр Шабо вперше використав такий технічний засіб);

- *комп'ютерний фоторобот* являє собою комплекс програм і засобів комп'ютерної графіки, що використовують із метою побудови фотокомпозиційних або композиційно-мальованих портретів зі слів очевидців. Прикладом останнього є система «Образ», яка була розроблена в НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у 2002 р. Система заснована на впізнанні схожих

рис обличчя очевидцем на фотозображенні. Ця система дає змогу скласти фотороботи для вирішення завдань розшуку з достатньою подібністю навіть у тих випадках, коли в очевидця не сформувався чіткий суб'єктивний образ побаченої особи. До них слід віднести: погані умови спостереження; емоційний стан потерпілого, викликаний нападом або погрозою нападу злочинця; тривалий проміжок часу між спостереженням злочинця і складанням фоторобота тощо. Систему «Образ» використовують не тільки для складання фоторобота, а й для пошуку особи за словесним описом ознак зовнішності людини.

Відновлення обличчя за черепом є прикладним методом антропології, що дає змогу за зовнішнім даними черепа, за його рельєфом і структурою реконструювати тобто вигляд людини, якій цей череп належав. Існує закономірність, відповідно до якої товщина, вид і рельєф шкірних покривів на черепі і загалом покривів, зв'язаних зі скелетом, прямо залежать від рельєфу кістки і її структури. Величезний унесок у дослідження цієї залежності вніс відомий учений-антрополог, засновник антропологічної лабораторії портретної реконструкції М. М. Герасимов, який створив унікальну методику відновлення особи загиблого за черепом. Сьогодні в практиці розслідування з метою перевірки версій про особу загиблого нерідко використовують метод пластичної реконструкції зовнішнього вигляду за черепом.

Для ідентифікації особи за даними 3D-моделі черепа й обличчя останнім часом використовують *комп'ютерну реконструкцію зовнішнього вигляду людини з використанням технологій штучного інтелекту*. Так, наприклад, представниками компанії «Panacea Cooperative Research» розроблене і впроваджується інноваційне програмне забезпечення «*Skeleton-ID*»¹ для ідентифікації особи за даними 3D-моделі черепа й обличчя. Його застосування дає змогу спеціалістам порівнювати тривимірну модель черепа людини з її прижиттєвими фотографіями, щоб дійти висновку про їхню позитивну або негативну тотожність, тобто ідентифікувати особу. У програмі використано ідентифікаційні

¹ Skeleton-ID. URL: <https://skeleton-id.com/skeleton-id/> ; На базі ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України проведено навчальні семінари із застосування програмного забезпечення Skeleton-ID. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» : вебсайт. 27.06.2024. URL: <https://nnce.org.ua/blog/na-bazi-nnc-ise-im-zasl-prof-m-s-bokariusa-ministerstva-yusticiyi-ukrayini-provedeno-navchalni-seminari-iz-zastosuvannya-programnogo-zabezpechennya-skeleton-id>.

методи черепно-лицьового накладання, радіографічного порівняння та біологічного профілювання (рис. 119).

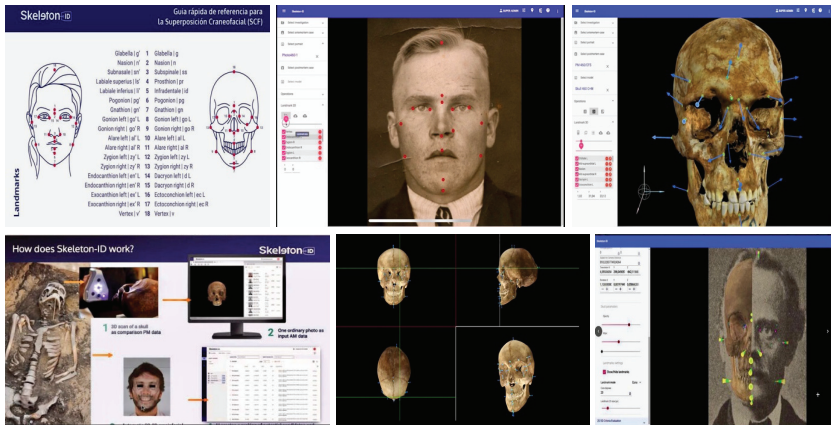

Рис. 119. Ідентифікація особи за даними 3D-моделі черепа й обличчя за допомогою програмного забезпечення «*Skeleton-ID*» на основі штучного інтелекту (виробник – «Panacea Cooperative Research» (Мадрид, Іспанія))

Використання такого програмного забезпечення набуває особливого значення в сучасних умовах, адже можливість ідентифікувати загиблих і зниклих безвісти осіб (за неможливості проведення ДНК-аналізу) сьогодні є надзвичайно важливою для документування воєнних злочинів і надання допомоги постраждалим¹. За допомогою «*Skeleton-ID*» людину можна ідентифікувати за лічені секунди, хоча раніше це потребувало декількох годин або навіть днів. Пропонована технологія автоматично порівнює кілька черепів, декілька кісток і облич одночасно. Програмне забезпечення можна застосувати для пошуку в базах даних про зниклих безвісти або порівняння невіданих останків у місцях масових поховань. Програмне забезпечення для криміналістичної ідентифікації «*Skeleton-ID*» досить активно використовують правоохоронні органи в усьому світі, особливо коли аналіз ДНК і відбитків пальців неможливий або інші засоби й методи ідентифікації не є результативними.

¹ Міжнародна діяльність. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»: вебсайт. URL: <https://nncise.org.ua/diynalist/mizhnarodna>; Міжнародна співпраця ХНМУ у сфері сучасних тривимірних технологій. Харківський національний медичний університет: вебсайт. 14.02.2023. URL: <https://knmu.edu.ua/news/mizhnarodna-spivpracya->.

Біометричні технології збирання та розпізнавання особи за зовнішністю в сучасних реаліях мають важливе значення для вирішення різноманітних криміналістичних завдань. Біометрія – це методи автоматичної ідентифікації людини й підтвердження особи людини, засновані на фізіологічних або поведінкових характеристиках. Прикладами фізіологічних характеристик є геометрія (форма) обличчя особи, відбитки пальців, райдужна оболонка ока тощо. До поведінкових характеристик належать особливості або характерні риси людини, такі, що їй притаманні від природи або були надбані в процесі навчання, тобто хода, голос тощо.

При біометричній ідентифікації *за геометрією (формою) обличчя* будують тривимірний образ обличчя людини. На обличчі виділяють контури брів, очей, носа, губ тощо, обчислюють відстань між ними і будують не просто образ, а ще безліч його варіантів на випадки повороту особи, нахилу, зміни виразу. Кількість образів варіюється залежно від мети використання цього способу (для ідентифікації, верифікації, віддаленого пошуку на великих територіях тощо). У результаті формується цифровий опис обличчя – зразок. Останній поміщують у базу даних. У процесі ідентифікації відеокамера формує цифрове зображення особи, з якого отримують цифровий опис обличчя, що порівнюють зі зразками з бази даних.

На сучасному етапі розвитку біометричних технологій її можна використовувати як для розшуку злочинців, так і під час проведення окремих видів судових експертиз із метою розширення можливостей ідентифікаційних досліджень. Зокрема, популярності набули системи відеоспостереження з використанням біометричних технологій аналізу й розпізнавання особи за геометрією (формою) обличчя.

Відеоспостереження – це процес спостереження, що реалізується із застосуванням оптико-електронних пристроїв, призначених для візуального контролю та автоматичного аналізу. Системи відеоспостереження широко використовують у різних сферах життя людини. Завдяки автоматизації та швидкості роботи використання біометрії для розпізнавання особи такі технології є корисними в будь-якій галузі діяльності людини, де необхідно перевірити й підтвердити особу за її біометричними характеристиками.

Прикладом успішної реалізації технології автоматичної ідентифікації за геометрією обличчя є проєкт системи відеоспостереження

«Безпечне місто» («Kyiv Smart Safe City»). Унікальний модуль розпізнавання дає змогу шукати злочинців завдяки спеціалізованим камерам відеоспостереження. Він фіксує зображення з будь-якої камери, установленої в межах мережі й порівнює їх із наявною базою правопорушників. Якщо система виявляє подібність, оператор відразу одержує тривожний сигнал. Це дає змогу швидше відслідковувати небезпечних злочинців. До складу аналітичного модуля розпізнавання осіб входить аналітична система й база даних, що складається зі списку розшукуваних людей. В Україні проєкт «Smart City» активно використовують у багатьох містах і населених пунктах для вирішення завдань розслідування та профілактики кримінальних правопорушень.

У судово-експертній діяльності існує перспектива розширення можливостей використання біометричних технологій із метою ідентифікації особи. Так, матеріали відеозапису, де зафіксовані ознаки ходи особи, можуть потрапляти до сфери кримінального провадження з численних камер спостереження, відореєстраторів, камер мобільних телефонів. Вивчення ходи разом з іншими ознаками дає змогу ідентифікувати особу за матеріалами відеозапису з високим ступенем імовірності.

14.6. Портретна експертиза: предмет, завдання, можливості

Експертне ототожнення – це безпосереднє порівняння ознак зовнішності людини, закарбованих на фотознімках і відеоматеріалах, зі зразками ознак зовнішності, відображених на різних матеріальних носіях інформації. Предметом такого дослідження є розпізнавання (діагностика) і встановлення тотожності особи за портретним зображенням.

Портретно-криміналістична експертиза поділяється на такі види:

1) експертиза зображень людей за фотопортретами з метою встановлення, чи не зображена на двох (або більше) фотознімках одна й та сама особа;

2) експертиза невпізнаного трупа (фотознімки якого представлені) та фотопортрета живої особи для встановлення особи трупа;

3) експертиза прижиттєвих фотографій безвісти зниклої людини та черепа трупа для встановлення, чи міг виявлений череп належати цій особі;

4) експертиза посмертної маски невідомої людини і прижиттєвих фотозображень безвісти зниклого з метою впізнання трупа.

Посмертна маска – зліпок з гіпсу або іншого пластичного матеріалу, знятий з особи померлого. Посмертна маска дає змогу отримати найбільш адекватне об'ємне відображення обличчя в натуральну величину. Її рекомендують виготовляти до розтину трупа, тому що в низці випадків після розтину суттєво змінюється вираз багатьох елементів обличчя.

Ідентифікованим об'єктом портретної експертизи у всіх випадках є конкретна людина, тотожність якої встановлюється (рис. 120). Ідентифікувальними об'єктами можуть бути: геометрично точні зображення голови й обличчя ідентифікаційного об'єкта; скелет голови (череп) або його знімок.

Рис. 120. Ілюстрація співпадіння комплексу ознак до висновку портретно-криміналістичної експертизи

Об'єктами ідентифікаційної експертизи можуть бути портрети, створені художниками, а також усі композиційні портрети.

Типовими питаннями, які вирішує портретно-криміналістична експертиза, є такі: одна чи різні особи зображені на фотографіях, на фотознімку й рентгенознімку; одній чи різним людям належать частини голови, обличчя, тіла, які зображені на представлених фотознімках; чи в одному й тому самому одязі сфотографовані особи на представ-

лених фотознімках; чи не належав череп, представлений на дослідження, людині, яка зображена на фотознімках; в одному чи різному віці сфотографована людина на представлених знімках, який знімок є більш раннім; чи одна й та сама особа чи різні особи представлені на відеокадрах тощо.

На портретно-криміналістичну експертизу подають матеріали, на яких обличчя може бути зображено в різних положеннях (рис. 121). Доцільно, щоб на порівнювальних матеріалах обличчя було зафіксоване приблизно в тих самих ракурсах. Відеоматеріали, рентгенограми подають в оригіналах, кісткові останки повинні бути звільнені від м'яких тканин.

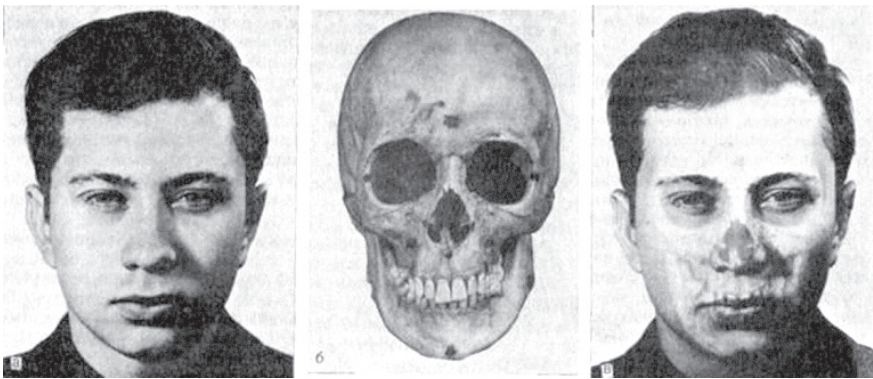

Рис. 121. Метод фотоаплікації у портретно-криміналістичній експертизі

Методика ідентифікаційного дослідження фотографічних зображень складається з таких етапів. На початку дослідження серед зразків намагаються відібрати такі фотознімки, на яких обличчя зафіксоване в однаковому або близькому до досліджуваного ракурсі. Потім фотознімки приводять до одного масштабу, для чого використовують константні антропометричні точки голови. Експерти використовують зазвичай 12–14 антропометричних точок обличчя в положенні фас і профіль (наприклад, точки, які відповідають зовнішнім і внутрішнім кутам очей та губ, зіниці, кінчик носа, точка перенісся і основи носа тощо).

Одержані знімки наклеюють на таблиці й описують кожний знімок за системою словесного портрета. Однакові ознаки за формою, роз-

міром і розташуванням позначають стрілками. Для визначення співвідношення ознак останні з'єднують прямими лініями, одержані геометричні фігури порівнюють. Відмінні ознаки зазвичай на фотознімках виділяють іншим кольором. Відтак оцінюють сукупність ознак, що збігаються, і відмінних, пояснюючи причину появи останніх, а сукупність ознак, що збігаються, оцінюють як неповторну.

Запитання для самоконтролю

1. Які ви знаєте етапи історії становлення та розвитку криміналістичної габітології?
2. У чому сутність «бертільйонажу» і як він вплинув на сучасний розвиток криміналістичної габітології?
3. Що собою являє криміналістична габітології? Розкрийте її предмет, об'єкт і завдання.
4. Що таке ознаки зовнішності людини, їх система і характеристика?
5. Що є ідентифікуючими й ідентифікованими об'єктами при ідентифікації людини за ознаками зовнішності?
6. Які є властивості ознак зовнішності людини, їх значення для ідентифікації особи?
7. Які існують види суб'єктивних портретів?
8. Поняття словесного портрета й правила його складання.
9. Що таке особливі прикмети, які є їх види?
10. Які є методи й засоби інформації про ознаки зовнішності людини?
11. Що собою являють біометричні технології збирання та розпізнавання особи за зовнішністю?
12. Які існують види портретної експертизи, їх завдання?
13. Які питання вирішує портретна експертиза?
14. Що собою являє експертне ототожнення особи за фотозображеннями й особливості його проведення?